

A close-up photograph of a wooden door with a brass handle and a blue textured glass panel. The door is made of dark wood and features a large, ornate brass handle. The glass panel is made of blue, textured glass with a wavy pattern. The door is set in a wooden frame.

ERFGOED BRUSSEL

April 2017 | Nr 22

Dossier **ART NOUVEAU**

Varia **DE EIGENDOM *LE FÉBURE***
REMIGIO CANTAGALLINA

ERFGOED BRUSSEL

April 2017 | Nr 22

Dossier ART NOUVEAU

Varia DE EIGENDOM LE FÈBRE
REMIGIO CANTAGALLINA

EEN VERGETEN ONTWERP

MONUMENT VOOR PAUL HANKAR DOOR PAUL HAMESSE

CHRISTIAN SPAPENS

ARCHITECT-STEDENBOUWKUNDIGE, DIRECTEUR VAN DE VZW CIDEP (CENTRE D'INFORMATION, DE DOCUMENTATION ET D'ÉTUDE DU PATRIMOINE)

*à monsieur Gustave Henx
Paul Hamesse
arch. le 12 Avril 1902*

Paul Hamesse, *Monument Paul Hankar*, zilverafdruk op Velox-papier, verhoogd met goud en gewassen Oost-Indische inkt, augustus 1902. 21,6 x 16,8 cm op karton 30 x 23,9 cm (© CIDEP).

Op 17 januari 1901 stierf Paul Hankar (°december 1859), op amper veertigjarige leeftijd. De intense emoties¹ die zijn vroegtijdig overlijden uitlokten, leidden al snel tot het idee om een herdenkingsmonument op te richten. Eind maart 1901 werd een hiervoor een comité opgericht². Dit genoot de steun van het gemeentebestuur van Sint-Gillis³ en groepeerde de leerlingen⁴ en medewerkers van de meester: Léon Sneyers (secretaris van het comité), Paul Hamesse, Émile Van Nooten, Paul Comblen, maar ook verschillende kunstenaars en collega's zoals Fernand Khnopff, Victor Horta, Adolphe Crespin, Omer Dierickx, Léon Govaerts en Isidore De Rudder, alsook lokale politici: burgemeester Maurice Van Meenen en schepenen van Schone Kunsten Louis Morichar, naast meerdere persoonlijke vrienden, onder wie archeoloog Jean Poils.

In overleg met de gemeente Sint-Gillis werd de locatie hiervoor in augustus 1901 vastgelegd: het zou worden opgericht op de hoek van de Charleroise Steenweg en de Defacqzstraat. In maart 1902 werd een architectuurwedstrijd uitgeschreven, met als bijzonderheid dat de jury was samengesteld uit de deelnemende concurrenten. Paul Hamesse won de wedstrijd met een ontwerp waarvan nauwelijks een spoor overblijft⁵, op deze foto na.

Het ontwerp van juli 1902 toont de opstand in voor en zijaanzicht en volledig geïsoleerd van de stedelijke

context. De foto is vermoedelijk door Paul Hamesse zelf gemaakt. Er werd een ambachtelijke techniek gebruikt waarmee men snel een afdruk van een negatief kan maken. Voor een afdruk op Velox-papier⁶ had men namelijk geen fotolaboratorium met diverse baden nodig.

Architecten gebruikten al heel vroeg foto's om reproducties van hun ontwerpen te kunnen tonen aan opdrachtgevers of vakgenoten. Tot in de jaren 1860 volstond hiervoor de afdruk op zich⁷, maar de democratisering van de fotografie en het verlangen om de opdrachtgever te plezieren zetten architecten ertoe aan deze afdrucken een persoonlijke, artistieke toets te geven. Hier bracht Paul Hamesse op verschillende details van het monument subtiele ophogingen in goud aan en benadrukte hij met gewassen Oost-Indische inkt de ornamenten. Het document kreeg daardoor het karakter van een uniek werkstuk.

Zoals de vriendschappelijke opdracht op het karton aantoont, was de foto bestemd voor dichters en voordrachtskunstenaars Gaston Heux (1879-1951), die ze in augustus 1902 ontving. Dit document is al wat overblijft van het ontwerp voor een herdenkingsmonument dat twee opmerkelijke figuren uit de geometrische art nouveau van Brussel verenigt.

Het monument lijkt op een portiek ontworpen in de stijl van de Wiener Sezession, zowel vanuit bouwkundig als decoratief oogpunt. Het memoriaal zelf telt uit twee registers: op de begane grond en in het midden van twee tabletten die enkele regels tekst bevatten, verrijst een beeld dat wellicht het werk is van Isidoor De Rudder en een treurend meisje voorstelt dat een portret in profiel van Hankar vasthoudt. De architect is herkenbaar aan de inscriptie (met, vreemd genoeg, een incorrecte datum) 'Paul Hankar Architecte 1860-1901'. Het bovenste register bevat een vrouwelijke allegorie van de

bouwkunst die in haar hand het plan van een kerk vasthoudt, ongetwijfeld de studie voor de heropbouw van de Sint-Niklaaskerk in Brussel waarmee Hankar bezig was toen zijn ziekte hem fataal werd. Achter de zittende jonge vrouwenfiguur bemerkt men ruïnes, die eraan herinneren dat Paul Hankar een gewaardeerd archeoloog was⁸. Deze compositie moest waarschijnlijk worden geschilderd want er was voorzien dat Fernand Khnopff ze zou uitvoeren. Verder zijn aan weerszijden van de bovendrempel een passer en kompas afgebeeld, die waarschijnlijk eerder verwijzen naar het beroep van architect dan naar de vrijmetselarij⁹.

De inschrijving was een succes¹⁰: er werd 4.500 frank ingezameld en de overheid was bereid de uitvoering mee te financieren (4.000 frank voor de Belgische staat en 1.500 frank voor de gemeente Sint-Gillis). Paul Hamesse van zijn kant, paste zijn ontwerp aan, voornamelijk in het centrale gedeelte. Desalniettemin bracht de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen een ongunstig advies uit en verkoos ze een plaat op de gevel van de woning van Paul Hankar aan te brengen. Dit voorstel werd in 1909 goedgekeurd¹¹.

Het ontwerp van Paul Hamesse voor een monument ter nagedachtenis van Paul Hankar kwam hiermee terecht op de lange lijst van architecturale utopieën...

Vertaald uit het Frans

NOTEN

1. Als oud-leerling van de Académie royale des Beaux-Arts de Bruxelles liep Hamesse toen stage bij Paul Hankar. Op de begrafenis van de architect hield hij een ontroerende huldetoespraak die, hoewel beïnvloed door de omstandigheden, toch getuigde van een oprechte en erkentelijke bewondering: [... je hebt ons gezegd dat men in de kunst zoals in alles de evolutie moet volgen; dat de architect iemand van zijn tijd

moet zijn en niet de schaduw of de weerspiegeling van anderen; dat ter plaatse trappelen achteruitgaan is; dat er slechts kunst ontstaat waar er persoonlijkheid is en ten slotte, dat men logisch moet bouwen ten opzichte van de gebruikte materialen en het plaatselijke klimaat], in *L'Émulation*, 1901, kol. 6 tot 8.

2. De bedoeling van dit zogenaamde 'grafmonument' was in feite niet de plaats van het graf te markeren maar een gedenksteen op te richten op een van de kruispunten van de gemeente Sint-Gillis.
3. Hankar woonde in Sint-Gillis in de woning die hij in 1893 voor zichzelf gebouwd had aan de Defacqzstraat 71.
4. Volgens de terminologie van die tijd moest 'leerling van een atelier' begrepen worden als 'stagiair' of zelfs 'medewerker'.
5. De *Archives d'Architecture Moderne* bewaren een fotoalbum samengesteld door Paul Hamesse, met zijn ontwerpen en realisaties, waaronder het definitieve ontwerp voor het Hankar-monument (1903), gereproduceerd door LOYER, F., *Paul Hankar, la naissance de l'Art nouveau*, AAM, Brussel, 1986, p. 224.
6. Dit papier, op punt gesteld in 1893 door Leo Baekeland en ook *gaslight papier* genoemd, had slechts een korte blootstelling nodig op zowat 30 centimeter van een gaslamp (of een gloeilamp). Het formaat van de afdrucken, via contact gemaakt, was dan ook hetzelfde als dat van de negatieven.
7. In de jaren 1850 kostte een fotoafdruk van een tekening heel wat meer dan bijvoorbeeld een lithografische reproductie.
8. Hankar was sinds 1891 lid van de *Société d'archéologie de Bruxelles*.
9. Hankar werd in mei 1897 opgenomen in de vrijmetselaarsloge *Vrais amis de l'union et du progrès réunis* van het Groot-Oosten van België.
10. Deze informatie en de volgende is overgenomen uit LOYER, F., *op.cit.*, p. 225.
11. Het ministerie noch de gemeente droegen financieel bij tot dit bescheiden gedenksteen, dat overigens minder kostte dan het bedrag van de inschrijving. De rest werd gebruikt voor de inrichting van een driejaarlijkse architectuurwedstrijd voorbehouden voor de leerlingen van de *Académie royale des Beaux-Arts de Bruxelles*.

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basy, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Murielle Leseqque,
Griet Meyfroots, Cecilia Paredes
en Brigitte Vander Bruggen.

EINDREDACTIE IN HET NEDERLANDS

Paula Dumont en Griet Meyfroots

EINDREDACTIE IN HET FRANS

Stéphane Demeter

SECRETARIAAT VAN REDACTIE

Murielle Leseqque

COORDINATIE VAN ICONOGRAFIE

Cecilia Paredes

COORDINATIE VAN DE DOSSIER

Murielle Leseqque

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Werner Adriaenssens, Anne-Lise
Alleaume, Françoise Aubry, Caroline
Berckmans, Olivier Berckmans, Guy
Conde-Reis, Stéphane Demeter, Denis
Derycke, Paula Dumont, Isabelle Leroy,
Marc Meganck, Christophe Mouzelard,
Muriel Muret, Isabelle Pauthier,
Michel Provost, Christian Spapens,
Brigitte Vander Bruggen, Linda Van
Santvoort, Tom Verhofstadt, Wivine
Wailliez, Benjamin Zurstrassen.

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels, Erik
Tack, Data Translations Int.

NALEZING

Koenraad Raeymaekers, Wim Kenis,
Coralie Smets, Tom Verhofstadt en
de leden van het redactiecomité.

VORMGEVING

La Page sprl

ONTWERPER VAN DE MAQUETTE

The Crew communication sa

DRUK

IPM printing

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt, Brigitte
Vander Bruggen.
bpeb@sprb.irisnet.be

BEDANKINGEN

Mathilde Bell Andrade, Michel Gilbert,
Michel Huynh, Robrecht Janssen,
Tom Verhofstadt, Soetkin Vervust.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Bety Wakhine, directeur-generaal
van Brussel Stedenbouw en Erfgoed/
Gewestelijke overheidsdienst
Brussel, CNN – Vooruitgangstraat
80, 1035 Brussel.

De artikelen zijn gepubliceerd
onder de verantwoordelijkheid
van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Directie Monumenten en
Landschappen – Cel Sensibilisatie
CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel
[http://www.erfgoed.brussels
broh.monumenten@gob.irisnet.be](http://www.erfgoed.brussels
broh.monumenten@gob.irisnet.be)

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te betalen
toch nog gerechtigden zijn die niet
gecontacteerd werden, dan worden zij
verzocht zich kenbaar te maken bij de
Directie Monumenten en Landschappen
van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

LIJST MET AFKORTINGEN

AML – Archives et Musée de la Littérature
APEB – Association pour l'Étude du Bâti
CIDEP – Centre d'Information, de
Documentation et d'Étude du Patrimoine
DCBSO – Documentatiecentrum van
Brussel Stedelijke Ontwikkeling
GOB – Gewestelijke
Overheidsdienst Brussel
KBS – Koning Boudewijnstichting
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor
het Kunstpatrimonium / Institut
royal du Patrimoine artistique
KMKG – Koninklijke Musea voor
Kunst en Geschiedenis
KMSKB – Koninklijke Musea voor
Schone Kunsten van België
MSB – Museum van de Stad Brussel
SAB – Stadsarchief Brussel
ULB – Université libre de Bruxelles
VUB – Vrije Universiteit Brussel

ISSN

2034-578X

WETTELIJK DEPOT

D/2017/6860/009

Cette revue paraît également
en Français sous le titre
Bruxelles Patrimoines.

Erfgoed Brussel Reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez
Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu ?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen
010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

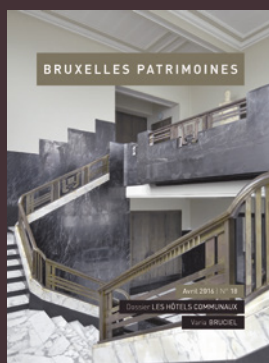
011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken
en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

www.erfgoed.brussels

BRUSSEL STEDENBOUW EN ERFGOED
GEWESTELIJKE OVERHEIDSDIENST BRUSSEL

10 €

ISBN 978-2-87584-142-1